

El desenvolupament de la subjectivitat des de la creativitat i art-teràpia

Resum Es podria dir que *la creativitat no és altra cosa que l'experiència de viure*. La realitat no existeix, no se'ns dóna; es va fent amb l'intent de construir una sensació d'identitat i de viure les emocions. Podem dir que *crear té molt a veure amb perdre*, amb una pèrdua, sense la qual no podríem tenir el desig d'estimar, treballar, conèixer, comunicar-se, etc. Aquesta és la gènesi de la creativitat i la importància del seu desenvolupament. La creativitat és, per tant, la creació de nous vincles i maneres de reconèixer-se i de conèixer la realitat i els altres. Podríem considerar també que l'activitat plàstica té efectes terapèutics per si mateixos, en funció dels vincles existents.

Paraules clau

Art, Creativitat, Experiència, Pensament creador, Subjectivitat, Vulnerabilitat

El desarrollo de la subjetividad desde la creatividad y arte-terapia

Se podría decir que la creatividad no es otra cosa que la experiencia de vivir. La realidad no existe, no se nos da; se va haciendo con el intento de construir una sensación de identidad y de vivir las emociones. Podemos decir que crear tiene mucho que ver con perder, con una pérdida, sin la que no podríamos tener el deseo de amar, trabajar, conocer, comunicarse, etc. Ésta es la génesis de la creatividad y la importancia de su desarrollo. La creatividad es, por tanto, la creación de nuevos vínculos y formas de reconocerse y de conocer la realidad y a los demás. Podríamos considerar también que la actividad plástica tiene efectos terapéuticos por sí mismos, en función de los vínculos existentes.

Palabras clave

Arte, Creatividad, Experiencia, Pensamiento creador, Subjetividad, Vulnerabilidad

The development of subjectivity from creativity and art-therapy

It might be said that creativity is just the experience of living. Reality doesn't exist, it is not a gift; it goes on trying to build a feeling of identity and of experiencing our emotions. We might say that creation has much in common with losing, or loss. Without it, we would have no desire to love, work, explore, communicate, etc. Herein lies the origin of creativity, and the importance of its development. Creativity is thus the creation of new links and forms of self-knowledge, of exploring reality and others. We might also consider plastic activity as having therapeutic effects per se, depending on existing links.

Key words

Art, Creativity, Experience, Creative thinking, Subjectivity, Vulnerability

---

Autor: Francisco Jesús Coll Espinosa

Article: El desenvolupament de la subjectivitat des de la creativitat i art-teràpia

Referència: Educació Social, núm. 28 pp. 41-54

Adreça professional: Mancomunidad Valle de Ricote
mancomunidad@vallericote.net

▲ Introducció

Intentar definir la creativitat és un inútil intent, ja que la seva mateixa dimensió fa impossible fixar-la en paraules. Tanmateix, podem descriure alguna cosa al voltant de l'experiència de la creativitat.

La creativitat no és altra cosa que l'experiència de viure

Es podria dir que *la creativitat no és altra cosa que l'experiència de viure*. Experiència de viure, ja que, per poc que reflexionem sobre la nostra existència, aviat sentim la gran dificultat de trobar quelcom que ens doni una identitat única i permanent; més aviat, sentim un conglomerat de referències i l'esforç per aglutinar-les i donar-los-hi una forma que ens faciliti la consciència d'un si mateix integral. La sensació de l'ésser, la consciència del Jo, el desig, com la descriu Freud, no és quelcom que es dona d'una vegada i per a sempre. Tot el contrari; és una cosa que anem *construint* de mica en mica al llarg de la nostra vida, però des d'un fons de buit que ens pesa i ens anima i força alhora. Desenvolupant això una mica més, recullo el que Winnicott argumenta: *allò satisfactori del viure i de la creativitat és la satisfacció de l'experienciar*, és a dir, l'espai psíquic de transició que uneix els mons intern i extern. La creativitat, l'art, tracta del caràcter de la relació entre aquests dos mons.

Desenvolupament de la subjectivitat

En la creativitat, en l'art, la realitat es perd per a ser recuperada i aportar-nos un sentiment de potencialitat i de significació per als altres.

Pensem en un bebè. Què és el que el sedueix pensar, parlar, aprendre, imitar, identificar-se, etc.? Tot això no es produeix si no hi ha un afecte prou bo, uns vincles amb les persones de referència, és a dir, els seus pares. L'afecte, la confiabilitat, l'experiència de seguretat en l'altre, l'existència dels vincles, es fa imprescindible perquè el bebè pugui sentir-se viu i lligat a algú per afecte. A partir d'aquesta experiència de relació amb l'altre, el bebè pot afrontar el que veritablement l'anima, això és, cosa que el força a pensar i a passar a allò complex de les abstraccions, essent precisament allò desconegut, allò no comprensible de les seves relacions amb els seus pares, allò que no pot ser portat a les paraules ni en el concret del pensament, cosa que li atorga la capacitat de subjectivitat.

És aquesta distància, que es produeix en l'afecte bo, allò que possibilita que el bebè s'humanitzi i es pugui reconèixer com algú diferent en aquesta semblança amb els seus pares. M'allunyo aquí de la comprensió segons la qual el bebè és passiu pel que fa al seu ambient. Rellegint Stern i Rodolfo, diria que el bebè és actiu i ajuda des de les seves respostes a modificar aquells que el proveeixen de vida psíquica. L'espai de vida és aquell que es produeix entre les respostes i accions de cada un en la criança; per això, ens diu Stern, des de

L'inici hi ha una mena de *depressió natural* que ens acompanya i ens permet adquirir la consciència de la subjectivitat.

Són els avatars dels pares, les seves limitacions, els seus complexos, cosa que porta el bebè a poder pensar i, amb això, a *construir la realitat*. Què és la realitat? És la mateixa realitat per a tots? Sabem que no, que tot i haver-hi objectes comuns, cada un els veu i els viu a la seva manera.

L'existència és una creació

La realitat és allò que creem des dels diferents vincles i manera d'establir llaços. Més encara, el subjecte sempre té una lluita especial per escapar de la realitat, sentint que el limita. La realitat no existeix, no se'n dóna; es va fent amb l'intent de construir una sensació d'identitat i de viure les emocions. Les coses estan aquí per a crear-les. Picasso deia: "*Yo no busco, encuentro*". En aquest sentit, també deia: "*he pintado el amor a la realidad y el horror a ser reales*". Oscar Wilde diu: "*l'obra d'art és l'únic escut contra els sòrdids perills de l'existència real*".

La creativitat suposa l'establiment d'*una realitat compartida*.

Si és interessant el concepte de creativitat, és perquè no s'esgota en la seva experiència. Si la realitat de cada un és creada per cada un, significa també que aquesta és la nostra satisfacció i el nostre sofriment: haver de seguir creant-nos i creant el nostre medi. És clar que aquí hi ha una pèrdua de significació que ens obliga a seguir creant, a seguir desitjant. Si no fos per aquesta sensació de pèrdua, no existiria el pensament. La nostra creativitat ve a aquest lloc, per a intentar reomplir aquest buit que ens constitueix i dóna forma al nostre caràcter. Crear és deixar crear; per tant, la voluntat de crear obstaculitza l'acte creatiu.

A partir d'això, podem dir que *crear té molt a veure amb perdre*, amb una pèrdua, sense la qual no podríem tenir el desig d'estimar, treballar, conèixer, comunicar-se, etc. Seguint la lògica proposta, el sentiment de pèrdua és consubstancial a l'ésser humà, així com també la lluita per evadir aquest sentiment. Aquesta és la gènesi de la creativitat i la importància del seu desenvolupament.

La creativitat
suposa
l'establiment
d'*una realitat
compartida*

El pensament creador

Com sorgeix el pensament creador? El pensament creador té el seu inici en l'encàrrec d'entretreure les múltiples contradiccions que es donen en tot subjecte i de fer-les ressonar entre si, és a dir, d'establir vincles entre les

diferents emocions i sensacions internes i el seu reconeixement *en els altres*. A partir d'aquí, podem dir que *el pensament creador no és solament una capacitat de decisió i elecció*, sinó la capacitat i la disposició a entrelaçar emocions d'una manera serena, perquè siguin una font de comunicació amb l'exterior. Coincidien Picasso i Lope de Vega: *l'obra no és una confessió emocional, és una composició*. És aquesta possibilitat el que li dona el sentit de llibertat al subjecte, en tenir la sensació de poder compondre, de poder crear quelcom que no és reduïble a una única interpretació, a un significat. Per això, la creativitat pren tot el seu valor en què *allò creat aporta una novetat en si mateix des d'una perspectiva global*.

Per a un artista,
per a un creador,
el més difícil, no
és l'inici de la
seva obra, sinó
determinar el
moment de
posar un final

Si la creativitat és interessant és, també, perquè no esgota la seva interpretació; cada mirada a l'obra, cada moment, cada un, aporta uns criteris i significats diferents, inclòs l'autor. Per això, en la creativitat, l'important no és la forma sinó la funció, no és tant el resultat final, com el seu desenvolupament. Per a un artista, per a un creador, el més difícil, no és l'inici de la seva obra, sinó determinar el moment de posar un final, de donar per acabada la seva participació en aquesta obra. Un altre moment difícil, és el de desprendre's de l'obra, dels significats de la seva obra, permetre que altres vegin una altra cosa o no vegin res. En definitiva, per a crear un ha de tornar a passar per la pèrdua: ha de poder permetre's perdre la totalitat d'aquesta obra per a poder iniciar-ne una altra.

Allò creat ens situa en una llunyania sense distància amb el jo, amb la subjectivitat, amb l'alteritat; paradoxal! La humanització del bebè és el seu pas a l'alteritat, al reconeixement de l'altre, al sentiment que la seva existència com ser individual li ve per l'altre. La construcció del Jo no és altra cosa; és la necessitat d'haver d'organitzar quelcom que ens permeti la diferència en aquesta semblança i desig de fusió que tenim. És interessant l'aportació de Winnicott amb la seva descripció de l'*espai transicional* com a espai de vida i com a pont per a incorporar la sensació d'individuació. Ens diu que el bebè construeix la realitat des d'una paradoxa creativa: descobreix els objectes que el vinculen a la mare, des de la sensació de ser ell qui els crea. L'interessant en Winnicott és aquesta explicació de com el bebè, en l'enganxament a la mare i de la mare a ell, es crea un espai que tot i pertànyer als dos, la mare permet que el nen tingui la sensació que és ell qui domina l'escena.

Allò transicional no és tant l'objecte, sinó la seva aptitud de ser fiable; allà el bebè experimenta el viure creador junt amb la diferenciació "jo-no jo". D'aquí, es desprèn alguna cosa més, i és que el nen obre un espai de figuració que va més enllà d'ell i de la seva mare, fins i tot, de la relació de vincles. Això que va més enllà, és l'enigmàtic d'allò creat i les innumerables possibilitats d'interpretació o de vivència d'aquests objectes o coses que crea i que li donen un sentit de vida. Això que va més enllà, és el desig, l'enigmàtic de cadascú, això per descobrir en un (o que descobreixin en un, tot i que sense haver de saber-ho) que ens anima en una esperança de futur. A això també se'n diu la necessitat d'estimar i de ser estimat.

Treballar la creativitat

Això crec que és *el més interessant de la creativitat, l'indeterminat*, allò impossible de tancar de l'obra, les múltiples significacions que té, tant per a l'autor com per a cada un dels observadors, així mateix com les variacions de sentit en funció del moment en què s'observi. Això és el que fa relativa i positiva la pèrdua, el buit sofert per cada subjecte. En aquest sentit, el valor de treballar la creativitat és també un acte d'intersubjectivitat. L'obra creada, encara més, el procés de creació se situa en un espai intermedi entre allò més íntim de cadascú i l'exterior, entre l'ésser i la realitat exterior. Des d'aquí, l'acte creatiu és un acte d'afirmació i d'especial reconeixement de l'altre com a quelcom fonamental d'un.

Això es pot entendre una mica més, des de la perspectiva que ens exposa Jessica Benjamín en el seu llibre *Los lazos de amor*; ens diu que la qüestió del reconeixement subjectiu passa per l'experiència de l'alteritat de l'altre i un plaer des de l'altre; l'altre sempre es perd una mica en la relació i, per tant, permet que circuli el desig, que es tingui la necessitat de treballar una nova trobada. Si bé, això genera una dosi important d'angoixa per a tots, l'experiència creativa, aquella que en principi està més enllà del llenguatge, tot i que al cap de poc hagi de ser intervinguda per aquest, possibilita l'aprehensió serena d'allò indeterminat en un i en l'altre.

L'obra creada li atorga al seu autor una *sensació especular d'unitat i de desintegració i reintegració serena*; és com si l'obra li retornés que no és del tot reeixida, però podria ser-ho o, que un és capaç de crear quelcom que té més significacions, més vida de l'obra en si, tot i que sigui desconegut per un mateix. Aquesta seria la il·lusió de tot subjecte: ser reconegut per coses que un desconeix, no essent això altra cosa que allò misteriós i inaprehensible de desig. Quina és si no la pregunta que fem als altres de què veuen en la nostra obra? Sempre esperem alguna cosa que ens sorprengui de nosaltres mateixos. Què passa quan un nen fa un dibuix? Si el premiem només amb afalacs, observem que es queda una miqueta frustrat, ja que ell sap que podria ser millor; si donem moltes explicacions, també observem que es frustra una mica, ja que és com acabar els múltiples sentits que pot tenir; en canvi, té una sensació d'una més gran plenitud, si obrim preguntes sobre el dibuix i deixem que no s'acabi la seva significació. Amb això, no tan sols li retornem una sensació de pertinença i d'intimitat inviolable, sinó que li permetem sentir que el seu creixement és obert.

L'acte creador, per tant, ens permet travessar el dol d'un mateix, en el treball de fer-nos un lloc, més enllà d'allò tangible, d'allò que *il·lusionem il·lusionar i que no assolim*. Dic això d'*il·lusionem il·lusionar* per ser el que caracteritza el subjecte del desig, això és, el desig d'assolir l'inaprehensible de l'ésser. Per això, l'acte creador se situa en un lloc intermedi entre el procés primari i el secundari, entre la identitat de percepció i la identitat de pensament, inaugurant un procés terciari, tal com descriu H. Fiorini. En aquest sentit situa André Green el que ell anomena la *intuïció creadora*, com un procés alògic que neix

El procés de creació se situa en un espai intermedi entre allò més íntim de cadascú i l'exterior, entre l'ésser i la realitat exterior

de la divisió subjectiva, de la tensió entre la imatge i el reconeixement subjectiu. Aquí podríem dir que *crear és perdre la seguretat d'allò objectiu i apostar per allò nou*, permetent les turbulències de la subjectivitat. En aquest sentit, diu J. Mohillo: “*fonamentalment, hi ha un acte de creació aconseguida quan hi ha consciència d'allò que significa vessar el jo en una construcció, en una composició*”. En aquesta mateixa línia, ens diu R. Barthes: “*l'art és possible perquè el món no està fet*”.

La necessitat creativa

L'obra creada és interessant pel buit que suposa

La necessitat creativa, consubstancial amb la subjectivitat, és una manera privilegiada d'anomenar el buit, l'absència, allò informe del Jo. Ara bé, el producte creatiu no assoleix el seu objectiu i no omple del tot el buit que el provoca. És més, obre nous buits, ja que està més enllà del llenguatge i de la significació. Per això, l'obra creada és interessant pel buit que suposa. “*L'art no és sinó la promesa de la felicitat*”, diu Stendhal.

En crear, es produeixen dos moviments:

- Satisfacció en la realització
- Trobada amb el buit de l'obra. Aquí, se'ns torna una visió amable del nostre ésser, sempre inconclusiu. L'obra creada, ens retorna la pregunta, la sorpresa, l'indeterminat, el diàleg amb quelcom més enllà del nostre ésser. Això és el positiu del crear en tot subjecte, la *creació de vincles oberts*.

Ens diu Lacan: “*l'acte creador és, alhora, creador d'una obra i de l'ésser del subjecte*”. És nominar-se. L'artista, si ho és, ha de permetre la separació de la seva obra, per a tornar a crear. *Crear és crear i re-crear el pes i el pas de les emocions*. És estar disposat a la pèrdua que ens garanteix l'ésser, el pensament, el desig.

El procés creatiu té una funció elaborativa i que pot generar la integració d'aspectes dissociats del Jo i la realitat, podent provocar certs canvis psíquics tant en l'autor com en l'observador.

En la creativitat, hi ha la necessitat d'atorgar-li a allò creat una llibertat d'enunciar, sorprendre'ns de l'obra, una vegada i una altra, en una lectura gairebé ininterrompuda. L'obra creada té l'efecte de certa independència del seu autor. Per mica que es comenci a crear alguna cosa, s'estableix una petita però intensa distància entre l'autor i l'obra, havent de realitzar l'autor un exercici d'afirmació per a seguir sentint que l'obra li pertany. Al cap de poc de l'inici de crear, s'estableix com un diàleg entre l'obra i el seu autor, donant-se amb certa intensitat sensacions d'alienabilitat amb l'obra, així com de fusió amb aquesta.

La riquesa de la creativitat és justament això, aquest *diàleg viu* en què es veu emportat l'autor, aportant-li una sensació d'inquietud però de consciència de si mateix, i una sensació d'indeterminació positiva; el resultat final, és la sensació amable de la seva sensació d'existir, una visió amable del Jo. La creativitat és, per tant, la creació de nous vincles i maneres de reconèixer-se i de conèixer la realitat i els altres. Per això, el treball amb la creativitat és molt interessant de cara a motivar les potencialitats subjectives.

Tant Lacan com Kandinsky coincideixen en la següent afirmació: “la funció del quadre, no és solament la representació, ja que el quadre és una aparença al voltant de l'objecte, és a dir, que en ell sempre hi ha una absència. Civilitza perquè incita a la renúncia, promou la fantasia i *la malenconia de ser* com una il·lusió que humanitza i conforta.”

Aquesta afirmació ens porta una altra visió interessant de la creativitat: la socialització, la renúncia, la simbolització de l'agressivitat, la tendresa d'allò intel·lectual. La creativitat suposa, una expressió desplaçada de les fantasies. Diu Winnicott: *la llibertat per a fantasiejar, porta a metabolitzar l'agressió*.

L'art i la creativitat

L'art, la creativitat, és la compensació i l'alleujament del sentiment personal de vulnerabilitat, que invariablement acompanya el reconeixement de la realitat impersonal, això on vivim. No implica solament un sentiment de l'harmonia interna, sinó “*l'interjoc lliure i sense destorbs de la imaginació i l'enteniment*”, observa Kant.

Freud, en el seu article sobre “El Múltiple interès de la psicoanàlisi”, expressa: “*una creació es constitueix en una obra d'art, quan ha sofert una transformació que mitiga allò que en elles hi ha d'ofensiu, encobreix el seu origen personal i, obeint les lleis de la bellesa, ofereix als altres atractives primes de plaer... l'art constitueix una regió intermèdia entre una realitat que frustra els desigs i el món de la fantasia, que ens procura la seva satisfacció*”.

Treballar la creativitat

Una qüestió important és la formació dels professionals que pretén tenir la creativitat com a eina de treball. Em ve el dubte de si per a treballar amb la creativitat és suficient una mentalització i unes tècniques de treball i de motivació. Gosaria assenyalar que el treball amb la creativitat fa imprescindible la vivència de l'experienciar creatiu, viure l'experiència de la pèrdua, de l'inefable, de l'indicible.

El treball amb la creativitat fa imprescindible la vivència de l'experienciar creatiu, viure l'experiència de la pèrdua, de l'inefable, de l'indicible

Aproximació a l'art-teràpia

El concepte d'Art-Teràpia és un concepte complex. Més aviat podríem dir que el caracteritza la disposició d'un dispositiu artístic, plàstic.

El dispositiu plàstic ofereix la possibilitat de trobar i desenvolupar el potencial expressiu que cada ésser humà posseeix i des d'allà crear, amb els seus recursos personals, únics i irrepetibles, un manera d'*aparèixer*.

La plàstica actua sobre la sensibilitat, la desperta i la posa al servei de la comunicació expressiva, des de l'íntim de cadascú.

La pràctica artística, la pràctica plàstica, té a veure amb un "poder comunicar allò propi" o encara alguna cosa més, allò desconegut d'un i que és propi, l'enigma que patim i oferim a l'altre, l'enigma de la nostra manera de vincular-nos, allò singular, allò intern, allò que no és dins el consum social i que necessita ser expressat.

En art-teràpia *no es tracta tant de tècniques com de vincles i experiències creatives*

En art-teràpia *no es tracta tant de tècniques com de vincles* i experiències creatives. Es tracta de l'experiència i de la vivència en el procés. Un moment especial en l'acció creadora és el temps de reaccionar davant la proposta de treball, el moment de decidir començar a fer, el moment de vinculació amb la proposta de treball i la desvinculació necessària amb *la realitat* de cada un, el moment de fer allò enigmàtic de cada un.

Rellegint Sara Paín, ens diu que Art-Teràpia, generalment, inclou tot tipus de tractament psicoterapèutic que utilitza com a mitjà l'expressió artística. Es considera l'activitat plàstica com secundària; l'efecte terapèutic ve exclusivament dels intercanvi verbals al voltant del contingut de l'obra. L'expressió plàstica és un mitjà per a accedir a la comunicació verbal.

Podríem considerar també que l'activitat plàstica té efectes terapèutics per si mateixos, en funció dels vincles existents. Proveeix una altra manera de vinculació. Proveeix la creació d'un altre que no és un enemic ni algú real, sinó amb un altre amb qui es podrà vincular d'una manera nova i, per a més gran sorpresa, amb qui podrà sumar, crear, produir.

Proveeix també una connexió amb la subjectivitat, brindant-li les eines necessàries perquè pugui sentir-se valorat i respectat com a persona i accedir a un llenguatge sensible amb el qual conduir les seves emocions.

El procés de la creació

Es també acompanyar la persona en la seva recerca estètica pròpia i el seu desenvolupament potencial com a persona creativa, capaç d'*oferir a un altre* allò que li és propi i, molt probablement, desconegut. L'art terapèutic és introduir-se al si del conflicte dual, sobre la llei del no-tot. El taller d'Art-

Teràpia, habilita un espai per a l'aparició de traços originals, únics i irrepetibles que posseeix cada ésser humà.

El procés de la creació és una experiència d'*intimitat*, que relativitza el *temps* i la *satisfacció*.

És una *experiència d'intimitat*, perquè es produeix un diàleg amb l'obra, que a vegades es torna inefable, omple de sensacions sense paraules i que empeny des de la falta en ser, des del buit de cada un.

Relativitza el temps, perquè ens empeny a tornar, un i altra cop, sobre allò realitzat, recuperant-lo i modificant-lo. Això té un efecte tranquil·litzador en l'emergència en ser de cadascú. En el treball art-terapèutic, hem de fer notar això, hem de proposar tornar i recuperar, reparar i modificar. És emfasitzar el sentit de la transcendentalitat necessari en el desig de viure, no essent això altra cosa que valorar sincerament el respecte a l'altre i a la diferència, ja que en aquest acte de recuperar, estem fent amable les nostres pròpies diferències i ambivalències.

Relativitza la satisfacció, perquè, com sabem ja, aconseguir-la en la seva plenitud és impossible. Allò satisfactori és l'experiència, el fet d'experienciar i permetre'ns acabar, ajornar, modificar. La satisfacció és l'enigmàtic de l'obra, tant per a un com per als altres.

Ens diu Rainer Maria Rilke: "*les obres d'art són de fet sempre productes d'estar en perill, d'anar al final d'una experiència o on l'home pot no anar més lluny*".

El treball de la creativitat i art-teràpia és el treball de possibilitar una mediació de satisfacció per un procés i convocar a la paraula aquelles sensacions que es van tenint, restant sempre l'obra amb valor de suggeriment, d'indeterminació, de projecció, de vinculació per a l'autor i per als altres.

El procés de la creació és una experiència d'*intimitat*, que relativitza el *temps* i la *satisfacció*

Experiència de treball en atenció avançada

Correspon aquesta experiència a la manera de treballar al *Centro de Atención Temprana* de la Mancomunidad Valle de Ricote. La manera d'enquadrar el nostre treball respon fonamentalment a la consideració que el nen d'aquestes edats es troba en el treball de reconèixer-se en el medi en el qual es desenvolupa, sent així com únicament va a conèixer i comprendre el món exterior. La seva activitat, fins a assolir la maduració suficient per a no confondre la seva subjectivitat amb l'exterior, es realitza en aquest espai intermedi entre l'interior i l'exterior. Justament, aquest espai és el temps de l'adquisició de les habilitats de pensament que culminen al voltant dels sis anys.

El recorregut de la maduració del nen és l'aprenentatge dels símbols que són necessaris per a relacionar-se i incorporar-se al món amb els altres. I el que

El recorregut de la maduració del nen és l'aprenentatge dels símbols que són necessaris per a relacionar-se i incorporar-se al món amb els altres

caracteritza els aprenentatges en aquestes edats són les sensacions i vivències que el nen va tenint respecte a l'ambient en el qual viu. Per això, tots coincidim en què les experiències de seguretat i de satisfacció que el nen pugui tenir és allò que el situarà en la posició subjectiva d'intercanvi i de construcció activa de les seves relacions amb el medi.

La proposta de treball a *Atención Temprana* és la de facilitar l'expressió de la seva vivència subjectiva a través de la seva relació amb els objectes i jocs que li facilitem. Cada nen té una forma de jugar, una manera peculiar de trobar la seva satisfacció en la seva acció a l'exterior. Per això, el diàleg que el nen estableix ve determinat, fonamentalment, per la seva manera de jugar i les paraules que pot trobar per a nomenar allò que fa. Això és l'eix de la nostra atenció, encara que hi hagi per a cada nen, en funció de les seves dificultats, una orientació terapèutica concreta.

Emfasitzem l'atenció terapèutica a promoure actituds espontànies, motivant a què els nens *construeixin* a la sala el seu espai subjectiu, intentant conjugarlo amb les propostes de treball que els tècnics sentin que han de proposar. En aquest sentit, la sala d'atenció és una sala on tècnics i nens comparteixen un mateix espai potencial de relació i de construcció a partir de les dificultats que es presenten. El nen expressa en la seva dificultat la tensió interna de la seva vivència subjectiva i, per això, la seva manera de relació, de jugar, de dibuixar, de parlar, d'aprendre, etc., és la seva manera d'explicar-nos la seva tensió interna, la seva percepció de si mateix i dels altres, la seva confusió relacional.

Vaig a relatar algunes anècdotes en el treball amb nens al *Centro de Atención Temprana* i mostrar com treballem des de la creativitat amb aquests nens.

■ En Pere és un nen de 4 anys, que ve al Centre, derivat des del col·legi per importants problemes de conducta i inadaptació al seu grup d'iguals a l'aula, segons la tutora. La mare, de 19 anys, ve d'una família de risc social. Rep maltractaments del seu marit, el qual, alhora, també pega i humilia en Pere sovint.

En el centre, Pere mostra normalment una actitud de desconfiança envers als adults i només es vincula a algun nen quan el joc és molt actiu. No comparteix cap altra classe de jocs més relaxats, ni estableix cap diàleg més enllà de demanar que li passin la pilota. Parla molt poc, tot i que últimament ha trobat una manera d'obrir-se a nosaltres mitjançant la pintura de dits, ocasió que sempre aprofita per a pintar-se el cos quan acaba amb el paper, l'argila, la plastilina... És en aquest tipus d'activitats quan en Pere únicament pot entaular una conversa amb els adults que treballem al Centre. Fa un parell de sessions, en Pere arribà inquiet, escàpol. No volia participar en les activitats dels altres companys del seu grup. El professional s'hi adreça i li pregunta si es trobava malament, expressant-li que el veia últimament una mica trist i preocupat. va contestar que sí. El professional li proposa aleshores posar-se els dos a jugar amb la plastilina i hi accedí. Va fer una gran bola i, a continuació, començà a arrancar-ne bocins i enganxar-los a la taula. Quan va acabar, se li va dir que tots aquells bocins que hi havia a

la taula semblaven llàgrimes i va dir que sí amb el cap. Són teves?, li va dir el professional; respon que sí amb expressió inhibida. Aleshores es va poder parlar amb ell sobre la tristesa. De sobte, va tornar a unir tots aquells bocins en una bola i, tot seguit, va tornar a trossejar-la, per a en aquesta ocasió enganxar cada tros a cada unglà de les seves mans. Vaig preguntar: “què ha passat amb les teves llàgrimes?”: —“que s’han convertit en ungles”; “en ungles per a defensar-te?”: —“sí”; “de qui?”: —“de la meua mare”.

Entenem això des de la situació actual que aquest nen està vivint a casa. El seu pare segueix pegant-lo i insultant-lo, davant la qual cosa la mare queda paralizada sense intervenir. Un fet que ens indica l’agressivitat familiar és allò que explica la mare: la mare va expressar en una entrevista que el seu marit havia pegat a en Pere només per saltar al sofà mentre jugava amb ella. Aleshores el nen es devia sentir molt desprotegit per la seva mare més que violentat pel seu padrastre. Haver pogut expressar en aquesta relació amb el professional aquesta terrible vivència interna, possibilita que el nen no segueixi sentint-se tan abandonat a la seva sort per la seva mare en poder posar i compartir amb el professional que l’atenia en les seves tristes emocions. Aquesta transmissió emocional, en els nens, no és possible o almenys és molt difícil que es doni només a partir de la paraula, essent l’expressió plàstica un mitjà especial on se’l pot compartir. Des d’aquestes vivències, aquest nen està molt impossibilitat de gairebé qualsevol aprenentatge social i instrumental. La seva relació agressiva amb tots, també s’estenia als professionals del centre, fent molt difícil qualsevol relació amb ell. A partir d’experiències com la comentada i millorar la seva experiència positiva de compartir d’aquesta manera plàstica i verbal el seu sofriment, en Pere ha anat millorant molt positivament la seva relació amb altres i la seva disposició a escoltar i aprendre

■ Andrea, de 4 anys, és la més petita d’una família de nivell sociocultural baix; la mare sofreix de constants depressions que la duen a vegades a sol·licitar voluntàriament ingressos hospitalaris. Es caracteritza per les seves inhibicions i aïllament; la seva relació amb els altres és molt inconstant i mancada de tota lògica relacional. El seu nivell de llenguatge és molt pobre. Durant un temps, va agafar el costum de treure’s les sabates contínuament, creant situacions a vegades complicades tant al col·legi com al centre. Com més se li insistia, més prenia l’actitud de treure-se-les com un signe d’identitat. A vegades, fins i tot intentava posar les seves sabates i mitjons al plat de menjar. No manifestava molt refús a la pintura; alguns cops fruía molt pintant-se la cara, li plaïa amagar tot el rostre darrere la pintura. Se li va proposar jugar amb la pintura i els peus; deixant-nos endur pel seu gust de pintar-se la seva cara, se li va proposar pintar amb ella cares en cada un dels seus dits, i en això tant fruía el professional com ella. A cada dit, és a dir a cada cara, se li posava un nom elegit entre els dos. El joc seguia vestint cada un dels dits amb els mitjons i sabates, jugant després a mostrar els seus peus a tothom, primer despullats i després vestits. De mica en mica, va anar deixant l’actitud de treure’s les sabates i va decidir portar els seus peus vestits. L’important aquí, més enllà d’evitar aquesta actitud que solia generar problemes obvis, és que la nena va poder

construir una mica més el seu cos, una mica més la seva relació especular. És una nena amb gran desestructuració de la seva imatge corporal, que es vivia com tancada en un cos que no acaba de dominar, o millor encara, que no acaba de fer seu. Ningú com els nens per a viure allò simbòlic d'una manera tan directa.

■ Andreu, un nen de 5 anys, prematur de pares separats. Viu a casa dels seus avis paterns i el seu pare, essent l'àvia qui exerceix de mare de l'Andreu des de que va néixer. Sempre li ha costat parlar de la separació dels seus pares. Sol dibuixar cases que després gargoteja i trenca, però se n'emporta tots els trossos. Una vegada, els nens parlaven de pares separats i ell va dir: "els meus pares també estan separats i diuen que no es poden veure, es diuen paraulotes i la meua mare agafa les seves coses i se'n va". Al cap d'una mica diu: "jo em quedo a *casa meua* amb el meu pare i els meus avis". Al cap d'uns quants dies, abans del dia de la mare, suggerim als nens que realitzessin un regal per a les mares: una targeta pintada per ells. La sorpresa va ser la reacció de l'Andreu. A ell li agrada dibuixar; davant la proposta, al principi, paradoxalment, semblava no reconèixer els colors; els tocava i deixava; se'ls acostava molt als ulls en una actitud estranya. Quan, per fi, va poder dibuixar i acabar-la, procés costós, va trencar la targeta a bocins tan petits que no es podien ni collir. La seva expressió era tan trista que en apropar-nos-hi i preguntar-li què li passava, el professional es va veure amb la necessitat d'acollir-lo i xiuxiuejar-li que a vegades les mares, tot i que no estiguin amb els fills, segueixen estimant-los i pensant en ells. Va contestar molt enfadat i molt contingut: –"tant se me'n dóna"; però no va aixecar la veu i la seva ràbia continguda sorprenia. Aleshores se li va proposar fer una altra targeta, però aquesta vegada per a la seva àvia; això el va relaxar i en va fer una per a la seva àvia i una altra per al seu pare. L'expressió plàstica en aquest nen va ser imprescindible per a la seva evolució.

■ Un nen amb diagnòstic de trastorn del desenvolupament, té especial dificultat en deixar marxar la seva mare en qualsevol situació: col·legi, carrer, etc. En el treball terapèutic amb ell, una professional del Centre dibuixa la mà de la mare en un foli, la del nen a sobre de la de la mare i la retalla. La professional es posa el retall a sobre de la seva mà i li diu al nen, en presència de la mare: ja tenim la mà de la mare amb nosaltres. En aquest moment, el nen li diu adéu a la seva mare i, d'aleshores ençà, no va a tenir cap dificultat per a separar-se d'ella. Poder quedar-se sense la presència de la mare, va suposar l'inici de manifestar la seva curiositat per l'entorn, així com poder vincular-se als professionals del Centre.

Francisco Jesús Coll Espinosa

Psicòleg, psicoanalista, director de la Mancomunidad Valle de Ricote

Bibliografia

Benjamín, Jessica, *Lazos de amor*. Ed. Nueva Visión.

Coll Espinosa, Francisco J., *Curso de formación inicial en arte-terapia*. Mancomunidad Valle de Ricote. Murcia

Coll Espinosa, Francisco J., *En el deseo de vivir. Familia y primera infancia*. Edita Ayuntamiento de Molina de Segura. Murcia.

Coll Espinosa, Francisco J., Congreso Internacional de Creatividad. 2003 Murcia.

Doltó, F.; Nasio, J. D., *El niño del espejo*. Ed. Paidós.

Fiorini, H., *El psiquismo creador*. Ed. Paidós.

Kuspit, Donald, *Signos de psique en el arte moderno y posmoderno*. Ed. Akal.

Laplanche, *Entre seducción e inspiración: el hombre*. Ed. Amorrortu.

Le Polulichet, Silvie, *El arte de vivir en peligro*. Ed. Nueva Visión.

Pain, Sara, *La psicoterapia por el arte*.

Rodulfo, Marisa, *El niño del dibujo*. Ed. Paidós.

Rodulfo, R., *Dibujos fuera del papel*. Ed. Paidós.

Rodulfo, R., *Clínica psicoanalítica en niños y adolescentes*. Ed. Paidós

Stern, *El mundo interpersonal del infante*. Ed. Paidós.

Winnicott, *Acerca de los niños*. Ed. Paidós.

Winnicott, *El proceso de maduración y el ambiente facilitador*. Ed. Paidós.

Winnicott, *Realidad y juego*. Ed. Paidós.

